Supreme National Defense University Quarterly Journal of Strategic Defense Studies

https://sds.sndu.ac.ir E-ISSN: 2980-8286

Vol. 24, Special Issue, No. 105, Summer 2026 **Received:** 2026/05/24 **Accepted:** 2026/08/25

Research paper

Explicating the Military Thought (Ideas and Experiences) of Martyr Brigadier General Mehdi Zeynoddin

Abbasali Farzandi Ardakani
Professor of Strategic Defense Sciences, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.
Yaghoub Zahdinassab
Professor of Strategic Defense Sciences, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.
Morteza Pouyahanfar
PhD Graduate in Political Sociology, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.
Hossein Najafi
PhD Candidate in Military Thought, Supreme National Defense University, Tehran, Iran (Corresponding Author)
Email: nagafi65@gmail.com

Abstract

Explicating the military thought of prominent commanders of the Sacred Defense constitutes one of the most important sources for generating indigenous knowledge in the fields of defense and strategic sciences and is therefore of particular significance. The Sacred Defense, beyond being a military event, provided a context for the development of novel patterns of command and military thought grounded in Islamic values and the particular conditions of asymmetric warfare. In this context, Martyr Brigadier General Mehdi Zeynoddin, as one of the influential commanders of the Islamic Revolutionary Guard Corps, played a significant role in directing military operations and managing forces in the field. The main problem addressed by this study is the explication of the military views, thought, and experiences of this martyred commander during the Sacred Defense. The aim of this study is to extract and analyze the intellectual and experiential dimensions of Martyr Zeynoddin's military thought, with an emphasis on his leadership conduct and operational performance. In terms of its purpose, the study is applied-developmental, and in terms of its approach, it is qualitative. The research employed a descriptive-analytical method, with data collected through an examination of documents, reports, memoirs, interviews, speeches, and sources related to Martyr Zeynoddin's military activities. Data were analyzed using qualitative content analysis, through which the central concepts and categories were extracted from the data. The findings indicate that the military views and experiences of Martyr Brigadier General Mehdi Zeynoddin demonstrate conceptual coherence and a meaningful linkage between ideological beliefs and field experience. His military thought can be explicated through categories such as leadership based on trust and spiritual influence, accurate understanding of the enemy and the operational environment, innovation in organization and intelligence, strategic decision-making under complex conditions, and particular attention to human resources. The findings suggest that Martyr Zeynoddin's military thought has the potential to serve as a model in the field of command and can be utilized in formulating defense strategies and developing the indigenous body of knowledge in defense sciences.

Keywords: Military Thought; Martyr Brigadier General Mehdi Zeynoddin; Sacred Defense; Military Command; Operational Experiences

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک

سال بیست و چهارم، ویژه‌نامه (پیاپی ۱۰۵)، تابستان ۱۴۰۵، صص. ۱۷۹-۲۰۰
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۳ ـ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۳

مقاله پژوهشی

تبیین اندیشه (تفکرات و تجارب) نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین

عباسعلی فرزندی اردکانی، یعقوب زهدی نسب
استاد علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران
مرتضی پژوهان فر
دانش‌آموخته رشته جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران
حسین نجفی
دانشجوی رشته اندیشه نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
Email: nagafi65@gmail.com

چکیده

تبیین اندیشه‌های نظامی فرماندهان شاخص دفاع مقدس، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع تولید دانش بومی در حوزه علوم دفاعی و راهبردی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. دفاع مقدس، افزون بر یک رویداد نظامی، عرصه‌ای برای شکل‌گیری الگوهای نوین فرماندهی و تفکر نظامی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و شرایط خاص جنگ نامتقارن بود. در این میان، شهید سردار مهدی زین‌الدین به‌عنوان یکی از فرماندهان اثرگذار سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نقش قابل توجهی در هدایت عملیات و مدیریت میدانی نیروها ایفای نمود. مسئله اصلی پژوهش حاضر، تبیین آرا، تفکرات و تجارب نظامی این فرمانده شهید در دوران دفاع مقدس است. هدف تحقیق، استخراج و تحلیل ابعاد فکری و تجربی اندیشه نظامی شهید زین‌الدین با تأکید بر سیره فرماندهی و عملکرد عملیاتی او است. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی-توسعه‌ای و از نظر رویکرد، کیفی است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق بررسی اسناد، گزارش‌ها، خاطرات، مصاحبه‌ها، سخنرانی‌ها و منابع مرتبط با فعالیت‌های نظامی شهید زین‌الدین گردآوری شده است. تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده و مفاهیم و مقوله‌های محوری از دل داده‌ها استخراج گردیده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که آرا و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین از انسجام مفهومی و پیوند معنادار میان باورهای اعتقادی و تجربه‌های میدانی برخوردار است. اندیشه نظامی وی در قالب مقوله‌هایی همچون رهبری مبتنی بر اعتماد و نفوذ معنوی، شناخت دقیق دشمن و محیط عملیاتی، نوآوری در سازماندهی و اطلاعات، تصمیم‌گیری راهبردی در شرایط پیچیده و توجه ویژه به نیروهای انسانی قابل تبیین است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که اندیشه نظامی شهید زین‌الدین واجد ظرفیت الگوسازی در حوزه فرماندهی و می‌تواند در تدوین راهبردهای دفاعی و توسعه ادبیات بومی علوم دفاعی مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: اندیشه نظامی، شهید سردار مهدی زین‌الدین، دفاع مقدس، فرماندهی نظامی، تجارب عملیاتی

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

مقدمه

اندیشه نظامی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین در شکل‌دهی به امنیت، دفاع و بقای جوامع انسانی، همواره مورد توجه اندیشمندان و فرماندهان نظامی بوده است (جمشیدی، ۱۳۸۰). تجربه‌های تاریخی نشان می‌دهد که صرف برخورداری از تجهیزات و امکانات مادی، تضمین‌کننده پیروزی در منازعات نظامی نیست، بلکه نوع نگاه فرماندهان به جنگ، شیوه تصمیم‌گیری، نحوه مدیریت نیروها و قدرت تحلیل شرایط پیچیده میدانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت نبردها ایفا می‌کند. در این میان، جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از طولانی‌ترین و پیچیده‌ترین جنگ‌های معاصر، عرصه‌ای کم‌نظیر برای بروز و تکوین اندیشه‌های نظامی بومی و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی فراهم ساخت (بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، ۱۳۹۵).

دفاع مقدس، افزون بر یک رویارویی نظامی، میدان تلاقی اندیشه، ایمان و تجربه عملیاتی بود که در آن فرماندهان جوان و انقلابی، با تکیه بر باورهای دینی و شناخت واقع‌بینانه از میدان نبرد، الگوهای نوینی از فرماندهی و مدیریت جنگ را به نمایش گذاشتند. در این بستر، بررسی اندیشه‌های نظامی فرماندهان شاخص دفاع مقدس می‌تواند به شناسایی ظرفیت‌های مغفول‌مانده در حوزه علوم دفاعی راهبردی منجر شود و زمینه را برای تولید دانش بومی و متناسب با شرایط امنیتی جمهوری اسلامی ایران فراهم آورد (محمدی و سیف، ۱۳۹۲).

جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با تهدیدات متنوع و پیچیده‌ای در سطوح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی مواجه بوده است. اوج این تهدیدات در قالب جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نمود یافت؛ جنگی که در آن، کشور با محدودیت‌های شدید تسلیحاتی، فشارهای سیاسی و شرایط نامتقارن نظامی روبه‌رو بود. در چنین شرایطی، نقش اندیشه و ابتکار فرماندهان نظامی در طراحی و اجرای عملیات اهمیتی دوچندان یافت (پیری، ۱۴۰۰).

شهید سردار مهدی زین‌الدین به‌عنوان یکی از فرماندهان برجسته سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، در همین بستر تاریخی و عملیاتی به ایفای نقش پرداخت و با وجود سن کم،

مسئولیت‌های خطیر فرماندهی را بر عهده گرفت.

مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین چگونه شکل گرفته است. با وجود اهمیت نقش این فرمانده شهید در برخی عملیات و ساختارهای فرماندهی، تاکنون اندیشه نظامی وی به‌صورت منسجم و تحلیلی مورد بررسی قرار نگرفته و بیشتر مطالعات موجود، به‌صورت پراکنده و توصیفی به زندگی و عملکرد او پرداخته‌اند. این خلأ پژوهشی، ضرورت تبیین علمی و نظام‌مند اندیشه نظامی شهید زین‌الدین را برجسته می‌سازد.

اهمیت این تحقیق ازآن‌جهت است که می‌تواند به استخراج و تبیین بخشی از اندیشه نظامی بومی جمهوری اسلامی ایران که در بستر دفاع مقدس شکل گرفته است، کمک نماید. شناخت آراء و تجارب نظامی شهید زین‌الدین، علاوه بر غنای ادبیات علوم دفاعی راهبردی، می‌تواند به‌عنوان منبعی الهام‌بخش برای فرماندهان و مدیران نظامی در مواجهه با تهدیدات نوین مورد استفاده قرار گیرد. از سوی دیگر، با توجه به تأکید فرماندهی معظم کل قوا حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بر بهره‌برداری از گنجینه دفاع مقدس و انتقال تجربیات آن به نسل‌های آینده، انجام چنین پژوهش‌هایی از منظر راهبردی و آموزشی نیز ضروری به نظر می‌رسد.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین و تحلیل آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین در دوران دفاع مقدس است. براین‌اساس، سؤال اصلی تحقیق بدین‌صورت مطرح می‌شود: آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین در دوران دفاع مقدس کدام‌اند و چه ویژگی‌هایی دارند؟

۱. پیشینهٔ پژوهش

در حوزه اندیشه نظامی و به‌ویژه اندیشه نظامی فرماندهان دفاع مقدس، طی سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران علوم دفاعی راهبردی قرار گرفته است. بااین‌حال، بررسی‌ها نشان می‌دهد که تمرکز عمده مطالعات انجام‌شده، بر فرماندهان شاخصی همچون شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی و شهید سپهبد علی صیاد شیرازی بوده و اندیشه نظامی شهید سردار شهید مهدی زین‌الدین کم‌تر به‌صورت مستقل، منسجم و تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است.

در سطح رساله‌های دکتری، نعمت‌زاده (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان «تبیین اندیشه نظامی شهید سردار سپهبد حاج قاسم سلیمانی» با بهره‌گیری از رویکرد کیفی و مدل سه‌بُعدی اندیشه نظامی، به تحلیل مبانی نظری و اعتقادی، تحولات سیاسی- نظامی و آرا و تجارب نظامی این فرمانده شهید پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اندیشه نظامی فرماندهان دفاع مقدس دارای انسجام مفهومی و پیوند عمیق میان باورهای دینی و تجربه‌های میدانی است.

سلطان‌آبادی (۱۴۰۲) در رساله دکتری خود با عنوان «تبیین اندیشه نظامی فرماندهان ارتش جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس» به بررسی مبانی فکری و تجربی فرماندهان ارتش در این دوره پرداخته و نشان می‌دهد که عواملی همچون ایمان دینی، ولایتمداری، نظم سازمانی و شناخت دقیق دشمن، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری اندیشه نظامی آنان داشته است. این پژوهش با وجود جامعیت، به‌صورت شخص‌محور به شهید زین‌الدین نپرداخته است.

در پژوهشی دیگر، معظمی گودرزی (۱۴۰۲) در رساله «تبیین اندیشه نظامی سپهبد شهید علی صیاد شیرازی» با رویکردی توصیفی-تحلیلی، ابعاد فکری و عملی اندیشه نظامی این فرمانده را تبیین کرده است. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که مؤلفه‌هایی چون وحدت فرماندهی، دشمن‌شناسی، ترکیب ایمان و تخصص و مدیریت جهادی، نقش محوری در اندیشه نظامی شهید صیاد شیرازی داشته‌اند.

در سطح مقالات علمی-پژوهشی داخلی، مهدوی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی

تحلیلی به اندیشه نظامی در تاریخ ایران و جهان» به بررسی سیر تحول اندیشه نظامی پرداخته و نشان می‌دهد که اندیشه نظامی در ایران بیش از آنکه مبتنی بر نظریه‌پردازی کلاسیک باشد، از تجربه‌های میدانی و اقتضائات تاریخی و ایدئولوژیک تأثیر پذیرفته است. همچنین مدنی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با تمرکز بر عوامل مدیریتی مؤثر بر عملکرد فرماندهان سپاه در دوران دفاع مقدس، به برجستگی ویژگی‌هایی همچون پیش‌قدمی، سبک رهبری و نفوذ معنوی در فرماندهانی نظیر شهید زین‌الدین اشاره می‌کند.

درمجموع، بررسی پیشینه‌های موجود نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های متعددی به تبیین اندیشه نظامی فرماندهان دفاع مقدس پرداخته‌اند؛ اما تبیین آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین به‌عنوان یک فرمانده جوان و اثرگذار، به‌صورت مستقل و نظام‌مند مورد توجه قرار نگرفته است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر این خلأ علمی، گامی در جهت تکمیل ادبیات اندیشه نظامی در حوزه علوم دفاعی راهبردی بردارد.

۲. مفهوم شناسی

مفهوم‌شناسی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی مبانی نظری، نقش مهمی در شفاف‌سازی مفاهیم کلیدی و جلوگیری از ابهام در تحلیل‌های نظری ایفا می‌کند. تبیین دقیق مفاهیم مورد استفاده در این پژوهش، زمینه را برای فهم منسجم چهارچوب تحلیلی و نتایج تحقیق فراهم می‌سازد. براین‌اساس، مفاهیم محوری تحقیق حاضر به شرح زیر تعریف می‌شوند.

۲-۱. تبیین

تبیین از (مصدر) به‌جای آوردن، بیان کردن، هویدا شدن، توضیح و تفسیر، پیدا کردن و آشکار ساختن است (عمید، ۱۳۷۵: ۴۱۲). اصطلاح تبیین فرایندی است، عقلی- تحقیقی (معرفتی) که براساس دلیل و برهان و به شیوه‌ای منسجم و منطقی، به بررسی جنبه یا جنبه‌های گوناگون یک مسئله پرداخته و از پیدایش مسئله مجهول یا امر مبهم، به وجود می‌آید (روحانی و

مویدی، ۱۴۰۴).

۲-۳. اندیشه

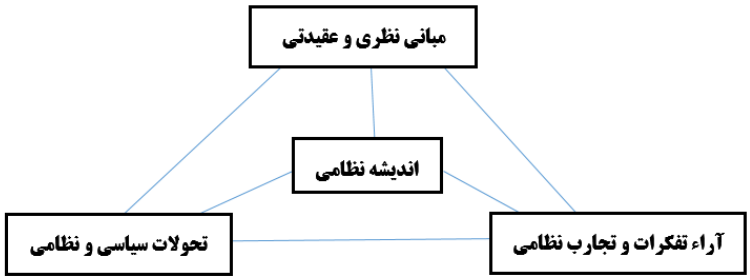
اندیشه عبارت است از مجموعه تلاش‌های ذهنی دارای انسجام منطقی، چهارچوب مشخص، مبنا، مستدل و بااهمیت درباره موضوعاتی خاص چون سیاست، اقتصاد، جامعه، فرهنگ، دفاع، نظام و ... (درویشی سه‌تلانی، نقدی عشرت‌آباد، ۱۳۹۶: ۱۴).

۲-۴. اندیشه نظامی

مجموعه تفکرات منسجم، دارای مبنا، مستدل، مهم و منطقی در باب امور نظامی. حال، اندیشه نظامی به این معنا می‌تواند در قالب فلسفه نظامی- مبتنی برجهان نگری و هستی‌شناسی منسجم- مکتب نظامی، ایدئولوژی نظامی، نظریه نظامی و دکترین نظامی یا به‌طورکلی تفکر نظامی تجسم یابد (جمشیدی،۱۳۸۰: ۳۸).

۲-۵. مبانی، تفکرات، تجارب و تحولات

اندیشه نظامی را می‌توانیم به‌مثابه مثلثی تصور نماییم که سه عنصر مبانی نظری و عقیدتی، تفکرات و تجارب نظامی و تحولات سیاسی و نظامی، سه رأس آن را تشکیل می‌دهند. برای نمونه، جهان‌بینی و انسان نگری ایرانیان باستان، تحول در نیرو و تسلیحات و پیدایش سلاح‌های جدیدتر، به‌ویژه آنگاه‌که سلاح‌های آهنین ساخته می‌شوند، همراه با تجارب فرماندهی جنگی و سواران، نوعی از اندیشه‌های نظامی و راهبردی در ایران باستان را می‌سازند (جمشیدی،۱۳۸۰: ۳۷).

نمودار ۱: اندیشه نظامی

۲-۶. فرماندهی نظامی

فرماندهی نظامی فرایندی سازمان‌یافته است که طی آن، فرمانده با بهره‌گیری از اختیار قانونی، دانش حرفه‌ای و نفوذ شخصی، نیروها و امکانات را در جهت تحقق اهداف نظامی هدایت می‌کند. این مفهوم علاوه بر جنبه‌های ساختاری و سازمانی، واجد ابعاد انسانی و اخلاقی نیز هست و نقش تعیین‌کننده‌ای در انسجام نیروها، هماهنگی عملیات و مدیریت بحران ایفا می‌کند. فرماندهی نظامی در بستر دفاع مقدس، پیوندی عمیق با ارزش‌های دینی و روحیه جهادی داشته است (سلطان‌آبادی، ۱۴۰۲).

۲-۷. تجربه عملیاتی

تجربه عملیاتی به مجموعه دانش و مهارت‌هایی اطلاق می‌شود که فرماندهان و نیروهای نظامی در جریان حضور مستقیم در میدان نبرد و مواجهه با شرایط واقعی جنگ کسب می‌کنند. این تجربه‌ها حاصل تصمیم‌گیری‌های میدانی، ارزیابی نتایج عملیات و یادگیری مستمر از موفقیت‌ها و ناکامی‌هاست و نقش مهمی در تکامل اندیشه و رفتار نظامی ایفا می‌کند. تجربه عملیاتی در دفاع مقدس، به‌دلیل ماهیت نامتقارن جنگ و محدودیت‌های موجود، جایگاهی ویژه در شکل‌گیری اندیشه نظامی فرماندهان داشته است (نعمت‌زاده، ۱۴۰۳).

۲-۸. دفاع مقدس

دفاع مقدس به مجموعه مجاهدت‌ها، مقاومت‌ها و اقدامات نظامی و مردمی جمهوری اسلامی ایران در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران اطلاق می‌شود که از سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ به طول انجامید. این دوره، افزون بر یک جنگ نظامی، عرصه‌ای برای بروز هم‌افزایی میان ایمان دینی، مشارکت مردمی و ابتکار نظامی بود و نقش بسزایی در شکل‌گیری هویت دفاعی و اندیشه نظامی جمهوری اسلامی ایران ایفا کرد (بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، ۱۳۹۵).

۳. چهارچوب نظری و مدل مفهومی

چهارچوب نظری به‌عنوان نقشه راه پژوهش، نقش اساسی در جهت‌دِهی به فرایند تحلیل داده‌ها و تفسیر یافته‌ها ایفا می‌کند. در تحقیق حاضر، چهارچوب نظری با هدف تبیین منسجم آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین، از دل مبانی نظری علوم دفاعی و با اتکا به مدل تحلیلی اندیشه نظامی استخراج شده است. این چهارچوب تلاش می‌کند پیوند میان عناصر فکری، زمینه‌ای و تجربی اندیشه نظامی را در بستر دفاع مقدس به‌صورت نظام‌مند تبیین نماید.

مدل مفهومی تحقیق براساس رویکرد سه‌بُعدی اندیشه نظامی شکل گرفته است؛ رویکردی که اندیشه نظامی فرماندهان را حاصل تعامل میان سه مؤلفه اصلی می‌داند: مبانی فکری و اعتقادی، شرایط و تحولات محیطی و تجارب عملیاتی. در این مدل، آراء و تفکرات نظامی شهید زین‌الدین به‌عنوان پدیده محوری پژوهش در نظر گرفته شده و سایر مؤلفه‌ها در نقش عوامل زمینه‌ساز و شکل‌دهنده این اندیشه عمل می‌کنند.

در بُعد نخست، مبانی فکری و اعتقادی شامل باورهای دینی، ارزش‌های اخلاقی، ولایت‌مداری و نگاه تکلیف‌محور به جهاد و دفاع است که چهارچوب ذهنی فرمانده را در تصمیم‌گیری‌های نظامی شکل می‌دهد. این مبانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دِهی به رفتار فرماندهی و شیوه مواجهه با تهدیدات ایفا می‌کنند. در بُعد دوم، شرایط و تحولات محیطی

شامل وضعیت سیاسی نظامی دوران دفاع مقدس، ماهیت جنگ تحمیلی، محدودیت‌های تسلیحاتی و ویژگی‌های جنگ نامتقارن است که زمینه عملی ظهور اندیشه نظامی را فراهم ساخته است.

بُعد سوم مدل مفهومی، تجارب عملیاتی است که از حضور مستقیم شهید زین‌الدین در میدان نبرد، فرماندهی یگان‌ها و مشارکت در طراحی و اجرای عملیات حاصل شده است. این تجربه‌ها، ضمن تأثیرپذیری از مبانی فکری و شرایط محیطی، به‌تدریج به الگوهای رفتاری، تصمیم‌گیری‌های راهبردی و شیوه‌های نوآورانه فرماندهی تبدیل شده‌اند. براین‌اساس، اندیشه نظامی شهید زین‌الدین در قالب مجموعه‌ای از آراء و تفکرات نظامی متبلور می‌شود که حاصل تعامل پویا میان این سه بُعد است.

مدل مفهومی تحقیق نشان می‌دهد که آراء و تجارب نظامی شهید زین‌الدین نه‌به‌صورت خطی، بلکه در یک فرایند تعاملی و پویا شکل گرفته‌اند؛ به‌گونه‌ای که هر یک از مؤلفه‌های سه‌گانه، به‌طور مستمر بر دیگری اثر گذاشته و موجب تکامل اندیشه نظامی وی شده است. این چهارچوب نظری، مبنای تحلیل داده‌ها و تفسیر یافته‌های پژوهش قرار گرفته و امکان تبیین جامع و منسجم اندیشه نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین را فراهم می‌سازد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

ازآنجاکه تحقیق کاربردی فرایندی نظام‌مند است که با هدف تدوین، تشخیص و ارزیابی میزان مناسب‌بودن یک فرایند، روش یا نظام فکری انجام می‌شود و به شناسایی نیازها، ظرفیت‌ها و تولید دانش قابل بهره‌برداری در عرصه عمل منجر می‌گردد، پژوهش حاضر از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی–توسعه‌ای قرار می‌گیرد. این نوع پژوهش با تأکید بر پیوند میان نظریه و عمل، زمینه بهره‌گیری از یافته‌ها را در سطوح تصمیم‌سازی و اجرا فراهم می‌سازد.

تمرکز اصلی این تحقیق بر تبیین، تحلیل و استخراج آراء، تفکرات و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین است؛ به‌گونه‌ای که حاصل پژوهش، ناظر بر تولید دانشی باشد که

علاوه بر غنای نظری، قابلیت بهره‌برداری در حوزه‌های آموزشی، راهبردی و تصمیم‌سازی دفاعی را دارا بوده و بتواند به ارتقای الگوهای مدیریتی و فرماندهی در عرصه دفاعی کمک نماید.

با توجه به ماهیت موضوع و اهداف تحقیق، پژوهش حاضر از نوع کیفی است. تحقیق کیفی مجموعه‌ای از فعالیت‌های پژوهشی را در برمی‌گیرد که از طریق مشاهده، تحلیل اسناد و متون و مشارکت عمیق پژوهشگر در فرایند فهم داده‌ها، امکان دستیابی به درکی عمیق، تفسیری و زمینه‌مند از پدیده مورد مطالعه را فراهم می‌سازد. در این رویکرد، داده‌ها عمدتاً ماهیتی غیرعددی داشته و شامل متون، گزاره‌ها و توصیف‌های تحلیلی هستند و نتایج از طریق فرایندهای آماری و کمی‌سازی استخراج نمی‌شوند. براین‌اساس، روش تحقیق توصیفی تحلیلی با رویکرد کیفی به‌عنوان مناسب‌ترین روش برای تحقق اهداف پژوهش انتخاب شده است (Roumezi, H., Hosseinpour, M., Bahmei, L., & Nasiri, M. (2020). Designing).

قلمرو تحقیق شامل سه بُعد زمانی، مکانی و موضوعی است. قلمرو زمانی پژوهش، دوران زندگی و فعالیت‌های نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین از آغاز حضور وی در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تا زمان شهادت را در برمی‌گیرد. حداکثر زمان انجام تحقیق، سال ۱۴۰۲ هجری شمسی پیش‌بینی شده است. قلمرو مکانی تحقیق، مناطق عملیاتی و عرصه فعالیت‌های نظامی شهید زین‌الدین در قلمرو سرزمینی جمهوری اسلامی ایران طی دوران دفاع مقدس است. قلمرو موضوعی تحقیق نیز در حوزه علوم دفاعی و راهبردی و با رویکرد اندیشه نظامی تعریف می‌شود.

جامعه آماری تحقیق شامل کلیه اسناد و منابع مرتبط با آراء و تجارب نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین است. این منابع شامل دست‌نوشته‌ها، گزارش‌ها، سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها، خاطرات منتشرشده، اسناد عملیاتی و همچنین دیدگاه‌ها و روایت‌های هم‌رزمان و فرماندهان مرتبط با وی است که در منابع مکتوب و اسنادی دوران دفاع مقدس ثبت شده‌اند. گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از روش تحلیل متن انجام شده و نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و تا حد اشباع داده‌ها ادامه یافته است.

ابزار گردآوری داده‌های کیفی شامل فیش‌برداری علمی، فرم‌های تحلیل محتوا و بررسی نظام‌مند اسناد و مدارک مکتوب و تصویری مرتبط با موضوع تحقیق است. داده‌های گردآوری‌شده پس از سازماندِهی، وارد فرایند تحلیل شده‌اند.

در این پژوهش، کشف و تبیین آرا و تفکرات نظامی شهید سردار مهدی زین‌الدین از طریق جمع‌آوری نظام‌مند داده‌های کیفی و طی سیر تحلیلی تدریجی انجام می‌شود؛ به‌گونه‌ای که داده‌ها از سطح توصیف اولیه به سطح تبیین مفهومی ارتقا می‌یابند. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از تاکتیک تحلیل محتوای پنهان انجام شده و فرایند تحلیل در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی صورت پذیرفته است. این فرایند امکان استخراج مقوله‌های محوری و تبیین منسجم اندیشه نظامی شهید زین‌الدین را فراهم ساخته است.

۵. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در این بخش، داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزار «مکس کیودا»[1] و با رویکرد کیفی، طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی مورد تحلیل قرار گرفت. در این فرایند، متن‌ها و اسناد مرتبط با شهید سردار مهدی زین‌الدین (اعم از روایت‌ها، مصاحبه‌ها، خاطرات و منابع مکتوبِ مرتبط) مفهوم‌سازی شده و سپس از طریق تجمیع کدهای اولیه در سطح مفاهیم و زیرمقوله‌ها، مقوله‌های نهایی استخراج گردید.

۵-۱. تفکرات و تجارب نظامی حاکم بر اندیشه شهید زین‌الدین

در این بخش، داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزار مکس کیو دی‌ای و با رویکرد کیفی، طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی مورد تحلیل قرار گرفت. در این فرایند، متن‌ها و اسناد مرتبط با شهید سردار مهدی زین‌الدین (اعم از روایت‌ها، مصاحبه‌ها، خاطرات و منابع مکتوبِ مرتبط) مفهوم‌سازی شده و سپس از طریق تجمیع کدهای اولیه در سطح مفاهیم و زیرمقوله‌ها، مقوله‌های نهایی استخراج گردید. یافته‌ها نشان می‌دهد که تفکّر و

1. MAXQDA 2020

تجربه نظامی شهید مهدی زین‌الدین در پیوندی معنادار میان «دانش» و «عمل» شکل گرفته است؛ به‌گونه‌ای که مؤلفه‌هایی همچون رهبری میدانی، تصمیم‌گیری در شرایط بحرانی، اشراف اطلاعاتی، خلاقیت تاکتیکی، اخلاق فرماندهی و مسئولیت‌پذیری به‌صورت هم‌زمان در سبک فرماندهی وی ظهور یافته‌اند. تحلیل فراوانی کدها در محیط مکس کیودا مؤید آن است که برخی مفاهیم از بسامد بالاتری برخوردار بوده و نقش محوری‌تری در شکل‌دِهی به مقوله نهایی ایفا کرده‌اند.

جدول ۱: جمع‌بندی تفکرات و تجارب نظامی حاکم بر اندیشه شهید زین‌الدین

مقوله	مفهوم	کدهای اولیه	فراوانی	واحدهای معنایی	منبع
تفکرات و تجارب نظامی حاکم بر اندیشه شهید زین‌الدین	رهبری اثربخش و مشارکتی در میدان نظامی	هدایت اثربخش نیروها، ارتباط دوسویه، سازمان‌دِهی در بحران، روحیه‌بخشی، رعایت بیت‌المال	۲۵	شایستگی در هدایت نیروها، نفوذ معنوی، سازمان‌دِهی صحیح یگان‌ها در شرایط بحرانی	یارمحمدی و زارعی‌متین ۱۳۸۱؛ مرکز علم و فناوری اسلامی ۱۳۹۸
	تلفیق اقتدار سازمانی با نفوذ شخصی در فرماندهی	قدرت شخصی و معنوی، اعتماد، احترام، پیروی داوطلبانه، توازن اقتدار و مشروعیت	۲۲	نفوذ ناشی از ایمان، صداقت و ساده‌زیستی، نه الزام صرف سازمانی	یارمحمدی و زارعی‌متن ۱۳۸۱
	بیان شیوا و قدرت خطابه	سخنرانی انگیزشی، زبان ساده و صمیمی، شنونده بودن فعال، تهییج به استقامت	۱۸	بیان گرم و خودمانی، ایجاد پیوند عاطفی و انگیزش جمعی	سر دلبران ۱۳۷۳؛ محدث و محمدی ۱۳۷۳؛ وظایف مسئولین ۱۳۷۹
	توجه به نیروها، صداقت، همدلی و نفوذ معنوی	وفای به عهد، رسیدگی به نیروها و خانواده‌ها، ساده‌زیستی، اعتماد دوسویه، نفوذ اخلاقی	۲۲	پرهیز از وعده غیرعملی، دلجویی از خانواده شهدا، نهادینه‌سازی ارزش‌های دینی	جبل عاملی ۱۳۹۷؛ شاهد یاران ۱۳۹۲؛ مرکز علم و فناوری ۱۳۹۸

مقوله	مفهوم	کدهای اولیه	فراوانی	واحدهای معنایی	منبع
	سخت‌کوشی و ریسک‌پذیری	حضور خط مقدم، شناسایی پُرخطر، پذیرش مأموریت دشوار، حفظ نشاط	۱۹	حضور میدانی در شناسایی‌ها، تحمل سختی بدون فرسودگی روحی	علایی ۱۳۷۳؛ سر دلبران ۱۳۷۳
	مسئولیت‌پذیری و ساده‌زیستی	انجام کامل مأموریت، حساسیت به بیت‌المال، پرهیز از استفاده شخصی از امکانات	۱۷	یکسانی فرمانده و نیرو در بهره‌گیری از امکانات، زهد عملی	شاهد یاران ۱۳۹۲؛ یارمحمدی و زارعی‌متین ۱۳۸۱
	شناخت دشمن به‌مثابه مبنای تصمیم عملیاتی	درک ماهیت تهدید، تصمیم قاطع در ابهام، تکلیف‌گرایی راهبردی	۱۴	فهم تهدید به‌مثابه براندازی اعتقادی و سیاسی و تنظیم رفتار عملیاتی بر آن اساس	مصاحبه صباغی؛ مرکز علم و فناوری اسلامی ۱۳۹۸
	تفکر راهبردی و یکپارچه‌سازی اهداف کلان با عملیات	پیوند تاکتیک و راهبرد، طرح پرسش استراتژیک، تخصیص هوشمندانه منابع	۲۰	گفت‌وگو درباره راهبرد جنگ و نسبت عملیات با اهداف کلان	یارمحمدی و زارعی‌متین ۱۳۸۱؛ رضایی ۱۳۷۳؛ مبشری ۱۳۷۲
	اطلاعات‌محوری و خلاقیت تاکتیکی	شناسایی شبانه‌روزی، تحلیل داده میدانی، ابتکار مسیر عبور، شکستن عُرف جنگ	۲۰	کشف مسیرهای مخفی، نبرد روزانه در خیبر، غافل‌گیری دشمن	مرکز علم و فناوری ۱۳۹۸؛ گلبرگ ۱۳۸۰؛ شاهد یاران ۱۳۹۲
	ابتکار سازمان‌دِهی، کادرسازی و جانشین‌پروری	چندجانشینی، دوکادره‌کردن گردان‌ها، چرخه کوتاه‌مدت، نگهداشت نیرو	۱۶	تعریف چند جانشین برای هر مسئول و حفظ ذخایر انسانی	یارمحمدی و زارعی‌متین ۱۳۸۱؛ سر دلبران ۱۳۷۳؛ حجتی ۱۳۸۴
	اشراف اطلاعاتی و آینده‌نگری راهبردی	راستی‌آزمایی میدانی، سناریوهای جایگزین، کاهش تلفات،	۱۴	هدایت دقیق یگان‌ها با نشانه‌گذاری	مصاحبه عموحسینی؛ مصاحبه

مقوله	مفهوم	کدهای اولیه	فراوانی	واحدهای معنایی	منبع
		تمهیدات پشتیبانی		جغرافیایی و تغییر طرح در صورت لزوم	کاجی؛ مصاحبه شکارچی
	تصمیم‌سازی مبتنی بر تحلیل داده و نگاه بلندمدت	تحلیل مزایا و معایب، برآورد مصرف و مسیر، سناریوپردازی	۲۸	نوشتن گزینه‌ها پیش از تصمیم و محاسبه دقیق منابع و مسیرها	واعظی ۱۴۰۲؛ یارمحمدی و زارعی‌متین ۱۳۸۱
	چرخه یکپارچه عملیات و پایش اطلاعات	پیشا، حین و پس از عملیات، آموزش سواد اطلاعاتی، اصل غافل‌گیری	۱۳	رصد مداوم اطلاعات خودی و دشمن در تمام مراحل مأموریت	مرکز علم و فناوری ۱۳۹۸؛ شاهد یاران ۱۳۹۲
	تنفیذ مسئولیت و مدیریت فرماندهی	آزمون میدانی، قاطعیت اصلاح‌گر، تشویق و تنبیه تربیتی	۱۵	سنجش شجاعت و آمادگی روانی در شرایط واقعی پیش از انتصاب	مصاحبه کاجی؛ مصاحبه شکارچی؛ مصاحبه صباغی
	سازوکار انتخاب مسئولان	سعه‌صدر، صبر، تخصص میدانی، آزمون ولایت‌مداری، ارزیابی چندلایه	۱۲	گزینش بر پایه ایمان، تجربه عملی و آزمون واقعی در میدان	شاهد یاران ۱۳۹۲؛ مرکز علم و فناوری ۱۳۹۸

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

۶-۱. نتیجه پاسخ به سؤال تحقیق: آرا و تفکرات نظامی شهید مهدی زین‌الدین کدام است؟

براساس نتایج حاصل از ادبیات تحقیق و تحلیل داده‌های کیفی گردآوری‌شده و طی فرایند کدگذاری سه‌مرحله‌ای (باز، محوری و انتخابی) با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا ۲۰۲۰ که مستندات تفصیلی آن در پیوست تحقیق ارائه شده است، می‌توان آراء و تفکرات نظامی شهید مهدی زین‌الدین را در قالب مجموعه‌ای منسجم از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مفهومی تبیین

نمود. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اندیشه نظامی شهید زین‌الدین بر رهبری اخلاق‌مدار و مشارکتی استوار است؛ رهبری‌ای که در آن هدایت نیروها نه صرفاً از طریق اقتدار سازمانی، بلکه با اتکا بر نفوذ معنوی، اعتماد متقابل، ارتباط دوسویه و حضور میدانی تحقق می‌یابد. وی فرماندهی را فرایندی انسانی–ارزشی می‌دانست که مستلزم شناخت عمیق از نیروها، مسئولیت‌پذیری در قبال جان رزمندگان و ایجاد انسجام روانی و سازمانی در شرایط بحران است.

در اندیشه او، قدرت فرماندهی حاصل تلفیق قدرت رسمی با قدرت شخصی و معنوی است؛ به‌گونه‌ای که پیروی نیروها بر پایه ایمان، صداقت، ساده‌زیستی و مشروعیت اخلاقی شکل می‌گیرد. این نگرش موجب کاهش اتکا به اجبار سازمانی و تقویت سرمایهٔ اجتماعی و اعتماد در یگان رزمی می‌شود.

از منظر عملیاتی، شهید زین‌الدین شناخت دشمن را مبنای اصلی تصمیم‌گیری نظامی می‌دانست. تهدید در نگاه او صرفاً یک پدیده نظامی نبود، بلکه ماهیتی اعتقادی، سیاسی و هویتی داشت؛ ازاین‌رو منطق تصمیم‌سازی وی از محاسبات صرف کوتاه‌مدت به‌سوی تکلیف‌گرایی راهبردی، قاطعیت در شرایط ابهام و پذیرش ریسک سنجیده سوق می‌یافت.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که اطلاعات‌محوری، اشراف میدانی و تحلیل داده‌ها در اندیشه وی جایگاهی محوری داشت. حضور مستقیم در شناسایی‌ها، راستی‌آزمایی اطلاعات، طراحی سناریوهای جایگزین و پیوند مستمر داده‌های اطلاعاتی با برنامه‌ریزی عملیاتی، از ویژگی‌های بارز سبک فرماندهی او به شمار می‌رود. در بُعد سازمان‌دِهی، شهید زین‌الدین با ابتکار در کادرسازی، جانشین‌پروری و ساختارهای انعطاف‌پذیر رزمی، الگویی مقاوم در برابر فرسایش انسانی و شوک‌های میدان نبرد ایجاد کرد. تعریف جانشین‌های متعدد، دوکاره‌کردن یگان‌ها و نگهداشت هدفمند نیروهای کلیدی، ضامن پایداری فرماندهی و تداوم مأموریت‌ها بود. درمجموع، آنچه اندیشه نظامی شهید مهدی زین‌الدین را بدیع و متمایز می‌سازد، پیوند نظام‌مند اخلاق، معنویت، عقلانیت اطلاعاتی و نوآوری سازمانی است؛ پیوندی که فرماندهی را از سطح مدیریت صِرف عملیات به سطح حکمرانی میدانی ارتقا می‌دهد.

۶-۲. پیشنهادهای پژوهش

۶-۲-۱. پیشنهادهای کاربردی

- ✓ پیشنهاد می‌شود نتایج این پژوهش به‌عنوان الگوی بومی فرماندهی در شرایط نامتقارن و بحران‌های امنیتی در اختیار مراکز آموزش و تربیت فرماندهی نیروهای مسلح، به‌ویژه دانشگاه عالی دفاع ملی، دافوس، دانشگاه امام حسین و مراکز آموزشی سپاه و ارتش قرار گیرد.
- ✓ با توجه به روش تحقیق، توصیه می‌شود این پژوهش به‌عنوان چهارچوب تحلیلی استاندارد برای مطالعه و بازسازی اندیشه نظامی سایر فرماندهان و اندیشمندان ایرانی-اسلامی مورد استفاده پژوهشگران و دانشجویان گرایش اندیشه نظامی قرار گیرد.

۶-۲-۲. پیشنهادهای پژوهشی

- ✓ پیشنهاد می‌شود راهبردها و الزامات کاربست عملی الگوی فرماندهی شهید زین‌الدین در ساختارهای دفاعی معاصر در قالب یک رساله دکتری یا طرح پژوهشی کلان در دانشگاه عالی دفاع ملی بررسی شود.
- ✓ انجام مطالعات تطبیقی میان اندیشه نظامی شهید زین‌الدین و نظریه‌های معاصر فرماندهی و رهبری نظامی در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی می‌تواند افق‌های نظری جدیدی در حوزه اندیشه نظامی بومی بگشاید.

فهرست منابع

بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس (۱۳۹۵). قابل بازیابی از: https://www.iranwar.ir

پیری (۱۴۰۰). ***تبیین و ارزیابی موقعیت راهبردی مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران و عراق (مطالعه موردی: شهرستان‌های مرزی استان ایلام)***. مطالعات راهبردی بسیج، ۲۳(۸۸).

جبل‌عاملی، محمد (۱۳۷۹). ***زندگی و سیره فرماندهان شهید دفاع مقدس***. قم: انتشارات شاهد.

جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰). ***مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران***، تهران: انتشارات دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.

خامه‌یار، عباس (۱۳۷۲). ***روایت‌های عملیاتی از دفاع مقدس***. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

خوشدل روحانی، مؤیدی (۲۰۲۵). ***تبیین ارتباط جهان‌بینی فلسفی و هنر براساس آرای صدرا***. تأملات فلسفی، ۱۵(۳۵).

زارعی‌متین، حسن (۱۳۸۰). ***مدیریت و رهبری سازمانی***. تهران: نشر نی.

سر دلبران (۱۳۷۳). ***زندگی‌نامه و خاطرات شهید مهدی زین‌الدین***. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

شاهد یاران (۱۳۹۲). ***فرماندهان جوان در دفاع مقدس***. تهران: بنیاد شهید و امور ایثارگران.

علاقه‌بند، حسن (۱۳۸۰). ***اصول و مبانی مدیریت آموزشی***. تهران: انتشارات روان.

علایی، حسین (۱۳۷۳). ***مدیریت جنگ و فرماندهی میدانی در دفاع مقدس***. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.

عمید، حسین (۱۳۷۵). ***فرهنگ فارسی عمید***، تهران، نشر امیرکبیر.

گلبرگ، محمد (۱۳۸۰). ***نوآوری‌های عملیاتی در دفاع مقدس***. تهران: مرکز مطالعات راهبردی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.

مبشری، حسن (۱۳۷۲). ***اندیشه نظامی در نهج‌البلاغه***. تهران: دفتر نشر معارف اسلامی.

محدث، محمدرضا؛ محمدی، حسین (۱۳۷۳). ***روایت فرماندهی در میدان جنگ***. تهران: انتشارات سوره مهر.

محمدی، سیف معصومه (۱۳۹۲). ***ارزش‌های دفاع مقدس یادمان باشد***. پیام زن، ۱۳۹۲(۲۵۸).

مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس (۱۴۰۲) قابل بازیابی از: https://www.csrc.ir

مرکز علم و فناوری اسلامی (۱۳۸۹). ***تحلیل اندیشه و عملکرد فرماندهان دفاع مقدس***. قم: مرکز علم و فناوری اسلامی.

معظمی، بابک (۱۴۰۱). ***تبیین اندیشه نظامی شهید صیاد***، تهران دانشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.

واعظی، سمیه (۱۴۰۲). ***خاطرات و یادداشت‌های همسر شهید مهدی زین‌الدین***. قم: انتشارات روایت فتح.

یارمحمدی، محمد؛ زارعی‌متین، حسن (۱۳۸۱). ***مدیریت جهادی و فرماندهی در دفاع مقدس***. تهران: دانشگاه امام حسین (ع)

References

Etzioni, Amitai. (1975). *A comparative analysis of complex organizations*. New York: Free Press.

Roumezi, H., Hosseinpour, M., Bahmei, L., & Nasiri, M. (2020). *Designing a model for the creation and development of knowledge-based companies in human sciences' fields*. Library and Information Sciences, 22(4), 119–151.

Sun Tzu. (2005). *The art of war (Translated by Thomas Cleary)*. Boston: Shambhala Publications. (Original work published ca. 5th century BCE